

กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนแบบพึ่งพาตน Self-Reliant Sustainable Community Building Process

กัมพล เพ็ชรล้อมทอง,
สุรภา เอ็มสกุล และ ธนัสถา ไรจนตรกุล
มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
Kumphon Phetiomthong,
Surapha eamsakul and Tanastha Rojanatrakul
Pibulsongkram Rajabhat University, Thailand
Corresponding Author, E-Mail : Porphonbangmunnak@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการทราบกระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนแบบพึ่งพาตน พบว่า การสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนแบบพึ่งพาตนเป็นกระบวนการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนมีการรวมตัวกัน วิเคราะห์ วิจัยปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง เพื่อนร่วมกันแสวงหาทางเลือก หรือทางออกของปัญหา การรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน กลุ่มองค์กรประชาชนให้ก่อเกิดพลังในการดำเนินกิจกรรมในชุมชน โดยประชาชนในชุมชนผ่านการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ การพัฒนาความคิด จิตสำนึก และความตระหนักรู้ของผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนให้สามารถคิด ปฏิบัติตัดสินใจอย่างเป็นอิสระที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองในการจัดการตนเองให้มีสภาพที่ดีขึ้น โดยยึดหลักการมีส่วนร่วม ให้ชุมชนมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนโดยกระบวนการแบบพึ่งพาตน

คำสำคัญ : กระบวนการ; ชุมชนเข้มแข็ง; พึ่งพาตนเอง

Abstracts

This academic article aims to know the process of building a sustainable strong community with self-reliance. It was found that building a sustainable strong community with self-reliance is a process to encourage communities to unite, analyze, and criticize problems occurring in the communities of self Friends together seek alternatives. or a solution to the problem gathering of community members People's organization groups to create the power to carry out activities in the community by people in the community through knowledge transfer and experience each other systematically Developing the thinking, consciousness and awareness of community leaders Community members to be able to think, act and make independent decisions to change their behavior in managing themselves to be better. based on

* วันที่รับบทความ: 22 มิถุนายน 2564; วันที่แก้ไขบทความ 8 สิงหาคม 2564; วันที่ตอบรับบทความ: 9 สิงหาคม 2564

Received: June 21, 2021; Revised: August 8, 2021; Accepted: August 9, 2021

the principle of participation Providing communities with sustainable strength through self-reliant processes

Keywords : Process; Strong Community; Self-Sufficiency

บทนำ

ชุมชนไทยในอดีตเป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้ มีความเข้มแข็ง ประชาชนในอดีตมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างพอเพียงในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ไม่มีการสะสมส่วนเกิน ไม่มีความจำเป็นในการสะสมทุนเพราะในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ประชาชนในชุมชนอยากกินเห็ดก็หาได้ง่ายในป่า อยากกินปลาก็ลงหนองน้ำ ซึ่งมีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชนเป็นแบบพึ่งพาอาศัยกัน สามารถอยู่รอด และอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล ญาติพี่น้องทั้งใกล้และไกล มีอะไรก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีการแลกข้าวและของกินของใช้ในชีวิตประจำวันด้วยระบบคุณค่าของเศรษฐกิจคุณธรรม ซึ่งเน้นการแบ่งปัน ช่วยเหลือที่ไม่ใช่การค้าขาย ไม่มีการตีค่าของข้าว และสิ่งของเป็นตัวเงิน ชุมชนในอดีตจึงมีความเข้มแข็ง และพึ่งตนเองได้ แม้ว่าจะมีปัญหาจากภัยธรรมชาติ โรคภัยไข้เจ็บ โจรผู้ร้ายลักวัวควาย ต้องทำงานหนักเพื่อหาเงินเสียภาษีให้รัฐ แทนการไปใช้แรงงาน ก็ช่วยกันแก้ไขปัญหาก็ได้ ซึ่งการพึ่งตนเองของชุมชนในอดีต หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตนเอง มีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับธรรมชาติรอบตัวกับแม่พระธรณี กับแม่น้ำกับเจ้าป่าเทพารักษ์ กับเจ้ากรรมนายเวร กับผู้คนในชุมชน และนอกชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2536 : 1)

การพัฒนาชุมชนไทยในมิติกระบวนการ (process) นับว่ามีมานานแล้วนับตั้งแต่อาณาจักรอติตจนถึงปัจจุบัน ประชาชนมีอิสระในการคิด การกระทำ การเพาะปลูก การค้าขาย การร่วมมือร่วมใจของประชาชนในการขุดลอกคูคลอง และการทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ประเทศไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศตามแนวคิดของนักวิชาการตะวันตก ในทวีปยุโรป ที่เน้นหนักในเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้แบบแผนการดำรงชีวิตการผลิต และการบริโภคของประชาชนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่สามารถพึ่งตนเองได้และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเป็นแบบแผนของการดำรงชีวิตที่ช่วงชิง ต่างคนต่างอยู่ ต่างคน ต่างคิด และต่างคนต่างทำ เพียงเพื่อให้ได้เงินมาเลี้ยงตนเองและครอบครัว คุณธรรม จริยธรรม เปลี่ยนแปลงไป (วิรัช วิรัชนิการวรรณ, 2531 : 12)

การพัฒนาที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งนั้นต้องมีการส่งเสริมให้ชุมชนที่เป็นกลุ่มองค์กรชุมชน มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และของชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ของประชาชนที่เป็นสมาชิกชุมชนให้มีจิตสำนึกของการพึ่งพาตนเอง มีความรัก ความอาทรห่วงใย มีความรู้ มีปัญญา เพื่อค้นหาทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชน เช่น ทุนทางสังคม มีความสามารถในการจัดการปัญหาของชุมชนร่วมกัน มีกระบวนการพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง คนแต่ละรุ่นของชุมชน สมาชิกของชุมชน มีการเรียนรู้โดยผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการชุมชน การพึ่งพาความช่วยเหลือ

จากภายนอกต้องเป็นการพึ่งพาเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542 : 61-63) ฉะนั้นการทำความเข้าใจถึงชุมชน การพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน การทำงานในชุมชน และวิธีการพัฒนาชุมชน รวมทั้งการเรียนรู้ของชุมชน จึงมีความสำคัญและเป็นหัวใจสำคัญ ที่ความจำเป็นเพื่อช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง ประชาชนพึ่งตนเองได้ และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังเช่นในอดีต ประชาชนมีความสุข ร่มเย็น และดำรงชีวิตอย่างรู้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

การพัฒนาชุมชน

ชุมชนนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นแหล่งรวมพลังความคิด พลังการทำงาน พลังการจัดกิจกรรม และพลังการประเมินผลกิจกรรมร่วมกันของประชาชนที่อยู่อาศัยในชุมชนนั้นๆ พลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชนดังกล่าว หากมีการนำไปใช้ในการสร้างสรรค์แล้วย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลในชุมชน ทำให้ชุมชนน่าอยู่ น่าอาศัย ซึ่งเรียกว่าเกิดการพัฒนาขึ้นไปในทางสร้างสรรค์ตามมติส่วนใหญ่ของสมาชิกในชุมชนในทางกลับกันหากมีการนำพลังชุมชนไปใช้ในทางทำลายล้างย่อมก่อให้เกิดความเสียหาย หมดสภาพของความน่าอยู่ น่าอาศัยในชุมชนได้ ซึ่งชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งด้วยเหตุผล 4 ประการ (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอูน), 2548 : 62-63) ดังนี้

1. ชุมชนเป็นรากฐานของชีวิตและเป็นความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน ซึ่งชุมชนเป็นสถานที่ตั้งขององค์กรหลัก ผู้คนทั้งในและนอกชุมชนมีโอกาสเข้ามาสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความผูกพันระหว่างกัน
2. ชุมชนเป็นผู้รับวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ซึ่งวัฒนธรรมและนวัตกรรมในที่สร้างนวัตกรรมของตนเองขึ้นมาได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยฐานความคิดดั้งเดิมของตนเองที่มีอยู่แล้ว และการปรับวิถีคิดที่เกิดขึ้นมาจากกระบวนการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต และการทำงาน ให้มีความเหมาะสมกับตนเอง
3. ชุมชนเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ จำเป็นที่จะต้องส่งเสริมให้คนในชุมชนเป็นผู้มีคุณภาพ และมีคุณธรรมไปพร้อมกันด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ที่ถูกต้อง รู้เท่าทันโลก รู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความคิดที่ถูกต้อง เหมาะสม มีคุณธรรม จริยธรรมเป็นที่ตั้งเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เพื่อนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับการทำกิจกรรมอื่นๆ ต่อไป
4. ชุมชนต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลข่าวสารที่มีความหลากหลาย และวัฒนธรรมที่มีอยู่จำนวนมากเพื่อนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนได้อย่างเหมาะสม สมาชิกของชุมชนต้องเป็นคนที่มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ รู้เท่าทันโลกมีภูมิด้านทานในตนเองที่ดี มีความรู้ที่เหมาะสมสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีการประสานเครือข่ายความคิด ความร่วมมือทั้งในด้านวิชาการ วัสดุสิ่งของได้อย่างดี

การพัฒนาชุมชน (Community Development) จึงเป็นสิ่งสำคัญทำให้นักพัฒนาสามารถทำงานกับประชาชนได้อย่างถูกต้อง และทำให้งานมีประสิทธิภาพ ด้วยการจัดการให้ระบบชุมชนมีการปรับตัว มีการเรียนรู้ สามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชน องค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อดำรงอยู่รอดในกระแสการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศ และระดับโลก โดยองค์ประกอบของระบบที่สำคัญ คือ คน ครอบครัว องค์กรชุมชน ที่รับรู้ และเรียนรู้ได้ เป็นผู้กำหนดและขับเคลื่อนกระบวนการและโครงสร้างการพัฒนาขึ้นมาโดยชุมชนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของระบบย่อยต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ระบบวัฒนธรรม ระบบการศึกษาเรียนรู้ ระบบการค้า ระบบทุน ระบบการผลิต ระบบนิเวศน์ และระบบสุขภาพ เป็นต้น และเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบชุมชนกับระบบใหญ่ คือ สังคมไทยทั้งมวล และระบบโลก ซึ่งมีความสัมพันธ์ตอบโต้กันไปมาในหลายมิติ ฉะนั้นระบบการพัฒนาชุมชนหนึ่งๆ จึงเป็นระบบที่มีความซับซ้อน ไม่หยุดนิ่งตายตัว แต่มีความเป็นพลวัต (dynamic) ขับเคลื่อน เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยมีค่านิยม ระบบคุณค่าเป้าหมาย วิสัยทัศน์ ที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนดเป็นพลังขับเคลื่อนให้มีการเปลี่ยนแปลงไป ในแต่ละช่วงเวลา (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543 : 187) การพัฒนาชุมชนต้องมีกระบวนการในดำเนินงานเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยกระบวนการในการพัฒนาศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชนนั้น ภาครัฐจะต้องมีความเชื่อมั่นที่เชื่อมั่นในศักยภาพ และศักดิ์ศรีของคนในการพัฒนาตนเอง ระบบราชการควรใช้เป็นกลไกหนึ่งที่ภาครัฐควรร่วมมือกับภาคธุรกิจและภาคประชาชนในการสนับสนุนองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกัน เพื่อเกื้อกูล ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ให้ชุมชนดำรงรักษา คุณค่าจิตสำนึกที่ดีงามของชุมชน และเสริมสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่น และหน่วยงานองค์กรภายนอกประชาชน ซึ่งอยู่อาศัยในชุมชนเป็นระบบหนึ่งที่มีชีวิตมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอกตลอดเวลา การพัฒนาของชุมชน คือ การจัดการให้ระบบชุมชนมีการปรับตัว มีการเรียนรู้ สามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชน องค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อดำรงอยู่รอดในกระแสการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศ และระดับโลก โดยองค์ประกอบของระบบที่สำคัญ คือ คน ครอบครัว องค์กรชุมชน ที่รับรู้ และเรียนรู้ได้เป็นผู้กำหนด และขับเคลื่อนกระบวนการ และโครงสร้างการพัฒนาขึ้นมาโดยชุมชน ซึ่งการพัฒนาชุมชนมีความสำคัญและกระบวนการ (โกวิท พวงงาม, 2562 : 135-140) ดังนี้

1. คนมีความสำคัญมากที่สุด (Man is a Most Important) การพัฒนาชุมชนเชื่อมั่นในศักยภาพหรือพลังความสามารถของคน เพราะการดำรงอยู่หรือการล่มสลายของชุมชน การพัฒนาหรือการเสื่อมถอยของชุมชน ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญ จึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้วย การพัฒนาคนให้มีความศักยภาพในการพัฒนาตนเองและชุมชน ร่วมกันสร้างมาตรฐานในการดำรงชีวิตหรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเอง

2. การมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) เป็นหัวใจของงานพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักของการมีส่วนร่วมที่ว่า ประชาชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติงาน ร่วม

ประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนนั้นเป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชนนั่นเอง

3. การช่วยเหลือตนเอง (Aided Self-Help) เป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยึดเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาให้ประชาชน พึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมีรัฐคอยให้การช่วยเหลือสนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชนตามโอกาสและหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม

4. การพึ่งตนเอง (Self-Reliance) จากความเชื่อในศักยภาพและพลังความสามารถของชุมชน แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนจึงเชื่อมั่นว่าการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชนและชุมชนนั้น ทำให้คนสามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง สามารถสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้

5. ความคิดริเริ่มของประชาชน (Initiative) ในการทำงานกับประชาชนต้องยึดหลักการที่ว่า ความคิดริเริ่มต้องมาจากประชาชน ซึ่งต้องใช้วิถีแห่งประชาธิปไตยและหาโอกาสกระตุ้นให้การศึกษาให้ประชาชนเกิดความคิด และแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้าน ตำบล เป็นแนวความคิดที่เชื่อมั่นในสิทธิเสรีภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่มในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหา จัดทำแผนและโครงการไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงานนอกชุมชน การดำเนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่างๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและรับผิดชอบ หน่วยงานนอกชุมชนอื่นๆ เป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีให้การศึกษาแก่คนในชุมชนจนมีความรู้ความสามารถ ในระดับที่เรียกว่า "คิดเป็น ทำเป็น" จนสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิเคราะห์ปัญหา กำหนดวิธีการแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหาดได้ด้วยตนเอง

6. ความต้องการของชุมชน (Felt-Needs) การพัฒนาชุมชนต้องให้ประชาชนและองค์กรประชาชนคิดและตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการของชุมชนเองเพื่อให้เกิดความคิดที่ว่างานเป็นของประชาชนและจะช่วยกันดูแลรักษาต่อไป

7. การใช้ทรัพยากรในชุมชน (Community Natural Resources Utiliz) ผลประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนโดยย่อมเกิดขึ้นแก่ชุมชนนั้น จึงต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ ของชุมชนเช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ พืช สัตว์ และทรัพยากรต่างๆ ไม่พึ่งพาชุมชนอื่นๆ ในการพัฒนาชุมชนของตนเอง เพราะแต่ละชุมชนต่างก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเช่นเดียวกัน

8. ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล (Community and Coverment Capacir) การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นให้ดำเนินการโดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญเพราะรัฐบาลมีขีดความสามารถจำกัด ทั้งด้านบุคลากร งบประมาณและระบบการบริหารส่วนชุมชนก็มีขีดจำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล กล่าวคือ ชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึ่งตนเองให้มาก ชุมชนที่มีความพร้อมน้อย รัฐก็ให้การสนับสนุนมากขึ้น ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐจะต้องได้สัดส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

9. การร่วมมือกันระหว่างรัฐกับประชาชน (Co-Operations Between Government with People) การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลและประชาชนไม่ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรับผิดชอบเพียงฝ่ายเดียว เพราะทั้งรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่างก็มีข้อจำกัด ไม่สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้เต็มที่ดังกล่าวนำมาแล้ว การร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนนี้ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือตัวเอง การใช้ทรัพยากรในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน

10. การพัฒนาแบบบูรณาการ (Integrated Development) การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กันหลายๆ ด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรม การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อการประหยัดแรงงาน งบประมาณ และเวลาที่ใช้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องประสานงานกับคน หน่วยงาน องค์กรต่างๆ และงบประมาณจึงจะประสบความสำเร็จ

11. ความสมดุลในการพัฒนา (Development as Equality) การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะเพราะทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้อง กันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วย เช่น ความสมดุลระหว่างการพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อม ความสมดุลระหว่างสิ่งที่เป็รปฐธธรมกับนามธธรม ความสมดุลระหว่างการพัฒนาวัตถุกับการพัฒนาจิตใจของคน ความสมดุลระหว่างเพศและวัย ความสมดุลระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล เป็นต้น

12. การพัฒนาชุมชนเป็นการศึกษาภาคชีวิต (Lifelong Education) คือมีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิตเป็นการให้การศึกษาที่เน้นให้รู้จักตัวเอง รู้จักโลก และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งทั้งที่เป็นมนุษย์ ธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ อันก่อให้เกิดปัญญา เพื่อปรับสภาพความเป็นอยู่ให้สอดคล้องสมดุล การศึกษาภาคชีวิตเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ซึ่งจะทำให้มีความสามารถปรับตัวอยู่ในชุมชนและสังคมได้อย่างเป็นสุขตามอัตภาพ

13. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ วิธีการ โครงการ และขบวนการซึ่งเป็นแนวคิดของแซนเดอร์ส (Sanders, 1958 : 1-12) ซึ่งได้อธิบายการพัฒนา ชุมชนที่เป็นกระบวนการ วิธีการ โครงการ และขบวนการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ 1) การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือ มีการดำเนินงานสัมพันธ์กันอย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกันเป็นลำดับ จะขาดขั้นตอนใดตอนหนึ่งไม่ได้ 2) การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) เพื่อพัฒนาคน กลุ่มและองค์กร ด้วยการให้การศึกษาชุมชนและการจัดระเบียบสังคม จึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานให้ชัดเจน 3) การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) คือ มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า โดยเน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมศักยภาพของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การสนับสนุนจากรัฐบาล และการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น 4) การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม (Social Movement) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการ

เคลื่อนไหว กระตุ้น จูงใจ และรณรงค์ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมความร่วมมือของบุคคลในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องใช้แรงจูงใจกระตุ้นเร้าให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ไม่เฉื่อยชา หรือท้อถอย แต่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งการพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

กล่าวได้ว่า "การพัฒนาชุมชน" จึงเป็นการเปลี่ยนแปลง การสร้างสรรค์ ปรับปรุงอย่างมีกระบวนการ (Process) และเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างมีโครงสร้างและแบบแผน (Planned and Structured Change) หรือมีการกำหนดทิศทางเป้าหมายที่แน่นอน (Ultimate Goal) ที่อาจเป็นไปได้ทั้งการกระทำของภาครัฐและภาคเอกชน หรือเป็นความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับเอกชน ทั้งนี้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ให้ดีขึ้น เช่น เศรษฐกิจ การศึกษาเรียนรู้ สุขภาพอนามัย วัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อให้มีความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ ในขณะเดียวกันยังอาจหมายถึงการเรียนรู้และการธำรงไว้ซึ่งทุนทางสังคม (Social Capital) ที่ชุมชนมีมาแต่ดั้งเดิม คือ ภูมิปัญญาระบบนิเวศ ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณี ขนบธรรมเนียม ขาดิพนธ์ ศาสนา และภาษาอีกด้วย

วิธีการพัฒนาชุมชน

เป้าหมายสูงสุด (ultimate goal) ของการพัฒนาชุมชน คือ การมุ่งให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ (self-help, self-reliance) (ณัฐนรี ศรีทอง, 2552 : 184) ซึ่งในการส่งเสริม และสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนพึ่งตนเองได้ตามเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชนในมิติกระบวนการนั้น ทำได้ 2 วิธี ได้แก่

1. วิธีการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาประชาชน เป็นวิธีการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นให้ประชาชนเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (learning by doing) โดยเริ่มจากการให้การศึกษาแก่ชุมชน (community education) เพื่อเป็นการกระตุ้นและส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชน เกิดการเรียนรู้สภาพของชุมชนร่วมกัน ร่วมกันศึกษาปัญหาและความต้องการที่แท้จริง (real needs) ร่วมกำหนดแนวทางและวิธีการในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองโดยผ่านขั้นตอนของการมีส่วนร่วม (participation) ในทุกขั้นตอน กระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนในชุมชน ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ช่วยดึงพลังที่ซ่อนเร้นอยู่ในตัวของประชาชนออกมาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งการให้การศึกษาแก่ประชาชน มีทั้งแบบไม่มีรูปแบบ (non-direct education) ที่ใช้วิธีการร่วมปรึกษาหารือกัน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน เพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้แล้วยังมีการให้การศึกษาแก่ประชาชนแบบมีรูปแบบ (direct education) ซึ่งเป็นการจัดอบรม สัมมนาเชิงปฏิบัติการในระยะเวลาสั้นๆ ในเรื่องที่ประชาชนสนใจ และเพิ่มทักษะในการประกอบอาชีพแก่ประชาชนในระยะเวลา 1-2 วัน และมีการบรรยาย อภิปราย และปฏิบัติการที่ชัดเจน รวมถึงการให้การศึกษาแก่ประชาชนแบบตลอดชีวิต (informal education) เพื่อก่อให้ประชาชนในชุมชนมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เช่นการให้ข้อมูล ข่าวสารที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง และเป็นปัจจุบันจากเสียงตามสายในชุมชน เพื่อให้ประชาชนใน

ชุมชนได้รับรู้สิ่งใหม่ๆ ที่เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพสามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2531 : 79) ฉะนั้นสำหรับวิธีการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ใช้ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนแบบตลอดชีวิต (informal education) เป็นสำคัญ โดยเน้นการให้ข้อมูล ข่าวสารการให้การศึกษาขั้นพื้นฐาน และการฝึกทักษะระยะสั้น ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่มีอายุมากแล้ว พันธะการศึกษาในระบบและที่สำคัญประชาชนกลุ่มดังกล่าว จำเป็นต้องประกอบอาชีพหารายได้เลี้ยงตนเอง และครอบครัว ฉะนั้น การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาแก่ประชาชน จึงจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาสั้น และเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง (learning by doing) เป็นสำคัญ

2. วิธีการรวมกลุ่ม และพัฒนากลุ่มประชาชน การรวมกลุ่มและการพัฒนากลุ่มประชาชน เปรียบได้เป็นสถานที่ฝึกการปกครองในระบอบประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานให้แก่ประชาชน (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2531 : 7) เนื่องจากประชาชนซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน มีการพบปะ พูดคุยกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยน วัสดุอุปกรณ์ในรูปแบบของเครือข่าย ซึ่งส่งผลให้เกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันวิธีการรวมกลุ่ม และพัฒนากลุ่มประชาชนในงานพัฒนาชุมชน มี 3 ขั้นตอน (นำชัย ทนผล, ม.ป.พ. : 190-191) ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรวมกลุ่มประชาชน ซึ่งจำเป็นต้องมีผู้นำกลุ่มที่มีความมุ่งมั่น มีความรอบรู้ มีประสบการณ์ และมีทักษะ ตลอดจนมีเจตคติที่ดีต่อการทำงานในรูปของกลุ่ม

ขั้นตอนที่ 2 การบริหารกลุ่มประชาชน จำเป็นต้องมีระเบียบข้อบังคับกลุ่มที่ได้จากการประชุมสมาชิกกลุ่ม และเป็นที่ยอมรับของสมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่ และมีการถือปฏิบัติร่วมกันด้วยความเต็มใจ วัตถุประสงค์ของกลุ่มมีความชัดเจน สามารถตอบสนองต่อความต้องการส่วนใหญ่ของสมาชิกกลุ่มอย่างทั่วถึง มีการประชุมสมาชิกกลุ่มเป็นประจำ มีกิจกรรมกลุ่มที่มีความหลากหลายในการพัฒนาความสามารถของสมาชิกกลุ่มอย่างทั่วถึง และมีการแบ่งปันผลประโยชน์จากการรวมกลุ่มให้แก่สมาชิกกลุ่มอย่างเป็นธรรม

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนากลุ่มประชาชนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มที่มีความราบรื่น สมาชิกกลุ่มมีความพึงพอใจต่อผลตอบแทนที่ได้รับ หรือผลประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม การทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกันมีความประหยัดได้ผลประโยชน์ สมาชิกการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ช่วยพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพ ทำให้มีความกระตือรือร้นในการทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน ช่วยประชาสัมพันธ์ผลงานของกลุ่ม และมีจำนวนสมาชิกกลุ่มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ฉะนั้นการพัฒนาชุมชนมีวิธีการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ 2 วิธีการ ได้แก่ วิธีการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาประชาชน และวิธีการรวมกลุ่มและพัฒนากลุ่มประชาชน ซึ่งทั้ง 2 วิธีการ ถือว่าเป็นเครื่องมือ (means) เพื่อช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนพึ่งตนเองได้ (self-help, self-reliance) อย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด (ultimate goal) ของการพัฒนาชุมชนในมิติกระบวนการ (process) ได้อย่างแท้จริง

กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนแบบพึ่งพาตนเอง

กระบวนการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งเป็นกระบวนการพัฒนาความคิด จิตสำนึก และความตระหนักรู้ของผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนถึงศักดิ์ศรีของตนเอง ความสามารถของตนเองในการคิด ปฏิบัติ การตัดสินใจ อย่างเป็นอิสระที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองในการจัดการตนเองให้มีสภาพที่ดีขึ้น แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองและชุมชนให้หมดไปหรือน้อยลง โดยยึดหลักการมีส่วนร่วม (Participation) ในการกระทำกิจกรรมต่างๆ ที่มีความหลากหลายในชุมชน เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน นำไปสู่การทำการกิจกรรมอื่นๆ ต่อไปชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจะมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางการเมืองการปกครอง มิติทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น อาจพัฒนาความเข้มแข็งได้เพียงบางมิติเท่านั้น เนื่องจากเงื่อนไขและกระบวนการนำไปสู่ความเข้มแข็งในแต่ละมิติของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ซึ่งประเวศ วะสี (2537 : 136) อธิบายว่า ก่อนเริ่มกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนนั้นควรส่งเสริมให้ประชาชนซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชน มีลักษณะ ดังนี้

1. จิตใจที่มีธรรมะ ขยันหมั่นเพียร และสันโดษ
2. แบบแผนการผลิตแบบยังชีพ ทำการเกษตรแบบผสมผสาน
3. เสริมสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
4. พึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจชุมชน ลดการพึ่งพิงภายนอกชุมชน
5. มีวิถีชีวิต สถาบันบ้าน วัด โรงเรียน และวัฒนธรรมชุมชนแบบช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นฐานรองรับการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันทุกด้าน ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้ 1) การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤตโดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่ม รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิถีคิด และวิธีการทำงานของบุคลากรของภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการมาเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการ และแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง 2) การส่งเสริมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย กระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนให้มีการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคม และสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟูอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพ และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน

ในการการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เป็นการสร้างพลังชุมชน (Community empowerment) เป็นระบบคุณค่าและเป็นกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลและชุมชนนำศักยภาพของตนเอง และภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน การเสริมสร้างพลังชุมชนให้เข้มแข็งและ

การเตรียมประชาชนให้มีความพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านจิตใจ เศรษฐกิจสังคม สุขภาพ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสานต่อความเป็นเครือข่ายความร่วมมือหัวใจของการสร้างพลังชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยชุมชนและภาคีการพัฒนาเรียนรู้ด้วยกันก่อให้เกิดการเรียนรู้ 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ เจตคติ และเกิดทักษะในการพัฒนาชุมชน และเกิดโครงสร้างใหม่ในสังคม หรือชุมชนเพื่อการจัดการซึ่งประกอบด้วย การวางแผนปฏิบัติ การกำกับประเมินผล และการตรวจสอบปรับปรุงแก้ไขมุ่งสู่เป้าหมายเพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ และชุมชนเข้มแข็ง การส่งเสริมบทบาทของคนให้เรียนรู้การพึ่งตนเองและการสร้างพลังชุมชนให้เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและลงมือปฏิบัติในทุกระดับนำไปสู่การบูรณาการและการสร้างความสมดุลของการพัฒนาในระดับบุคคล เชื่อมโยงถึงการมีครอบครัวอบอุ่นสร้างกลุ่มให้มีพลังเข้มแข็งเพื่อพัฒนาสังคมเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนโดยมีขั้นตอนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน (โกวิทย์ พวงงาม, 2562 : 225-226) ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมคนในชุมชน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาให้เป็นผู้มีจิตสำนึก มีความรู้ ความเข้าใจ ในการกำหนดประเด็นปัญหา การพัฒนาทางเลือก เพื่อดำเนินกิจกรรมและการบริหารจัดการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ การพัฒนาวิสัยทัศน์ การถ่ายทอดความรู้ โดยเน้นที่ผู้นำชุมชนซึ่งเป็นแกนนำของชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งผู้นำชุมชนควรมีลักษณะที่สำคัญ ได้แก่

1. เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รู้ลึก รู้กว้าง รู้ไกล สามารถนำเสนอทางเลือกในการพัฒนาได้
2. เป็นผู้มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา และวางแผนแก้ไขปัญหทั้งในระยะสั้นและระยะยาวได้ มีความคิดรอบด้านและบูรณาการไปสู่การปฏิบัติได้
3. เป็นผู้มีความสามารถในการจดจำ ใฝ่รู้ มีการจัดระบบการเรียนรู้ และแสวงหาความรู้ที่ดี
4. เป็นผู้มีความสามารถในการบริหารจัดการ และการประสานงานกับผู้อื่น
5. เป็นผู้มีความตั้งใจจริง มีความเสียสละ เพื่อส่วนรวม
6. เป็นผู้มีความสามารถในการพูดโน้มน้าวให้ผู้อื่นทำงานได้ และมีความสามารถสูงในการนำเสนอทางเลือกในการแก้ปัญหา และในการพัฒนาชุมชนที่มีความหลากหลาย
7. เป็นผู้มีความเข้าใจชีวิต เข้าใจโลก เข้าใจธรรม และรู้เท่าทันต่อสถานการณ์ภายนอกชุมชน
8. เป็นผู้มีความสามารถในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ควบคุมตนเองได้ และยอมรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์ด้วยใจที่เป็นธรรม
9. เป็นผู้ได้รับการยอมรับจากประชาชนในชุมชน
10. เป็นผู้มีความอดทนอดกลั้น เชื้อมั่น และยึดมั่นในหลักการ

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดประเด็นปัญหาของชุมชนและการพัฒนาทางเลือก เพื่อดำเนินกิจกรรมโดยเน้นกระบวนการดังนี้

1. กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน โดยให้ความสำคัญเรื่องการมีส่วนร่วม และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนา
2. การพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรม โดยการพบปะพูดคุย การรวมกลุ่มสนใจและการจัดตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินกิจกรรม

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชนในกรณีที่เป็นปัญหา และกรณีที่มีความสนใจร่วมกันของประชาชนในชุมชน ทำให้มีการรวมพลัง มีการจัดกิจกรรมร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์ในแนวราบ เรียนรู้ สรุบทบทเรียนร่วมกัน และพัฒนาไปเป็นเครือข่ายความร่วมมือโดยการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง 7 ประการ ได้แก่

1. โครงสร้างทางสังคมแบบแนวนอน ซึ่งประชาชนแต่ละคนมีความเท่าเทียมกัน ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างกว้างขวาง
2. มีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง แบ่งออกได้ 3 ด้าน คือ ด้านการผลิต ด้านการบริโภค และด้านการสะสมและกระจายส่วนเกิน ประชาชนมีสิทธิ์และอำนาจในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร มีรูปแบบการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของคนเป็นหลัก เน้นการพออยู่พอกิน ไม่ทำลายธรรมชาติ มีการแบ่งปัน ทำบุญ และชำระภาษี
3. มีค่านิยมตามหลักธรรมของศาสนา มีอุดมการณ์ในการใช้ชีวิต มีความเชื่อมั่นเรื่องการกระทำ ความดี มีความเคารพธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
4. มีกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต การสืบสาน ภูมิปัญญาดั้งเดิมจากครอบครัว วัด สถานประกอบการ โดยสังเกต ฟัง ถาม ทดลองทำ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่นำมาปฏิบัติจริง
5. มีกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติอย่างหลากหลายตามกิจกรรมที่เกิดขึ้น และมีการทำงานในรูปแบบการปรึกษาหารือ แสวงหาความร่วมมือในการแก้ปัญหา
6. มีระบบความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน มีระบบความมั่นคง และสวัสดิการชุมชน สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ผ่านระบบครอบครัว เครือญาติเพื่อนฝูง มีกฎเกณฑ์ แบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกัน ความสัมพันธ์ของประชาชนแน่นแฟ้นและมีพลังในการจัดการ แก้ไขปัญหาได้ดี
7. ระบบการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่อง ตลอดเวลา เช่น การผ่านสื่อทุกระบบ การพบปะในชีวิตประจำวัน และในการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ปรึกษาหารือกัน เพื่อนำไปสู่การปรับตัวของชุมชนได้อย่างรวดเร็ว และทันเหตุการณ์

ขั้นตอนที่ 4 กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งผ่านกระบวนการร่วมมือของชุมชนชนโดยผ่านกิจกรรมหลัก คือ

1. กระบวนการพัฒนาศักยภาพของประชาชนเพื่อให้มีความสามารถเผชิญปัญหาวิกฤต ด้วยการรวมกลุ่มกิจกรรม ให้มีความสำคัญต่อการปรับวิธีคิด วิธีการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอกชุมชน จากการเป็นผู้สั่งการเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชน

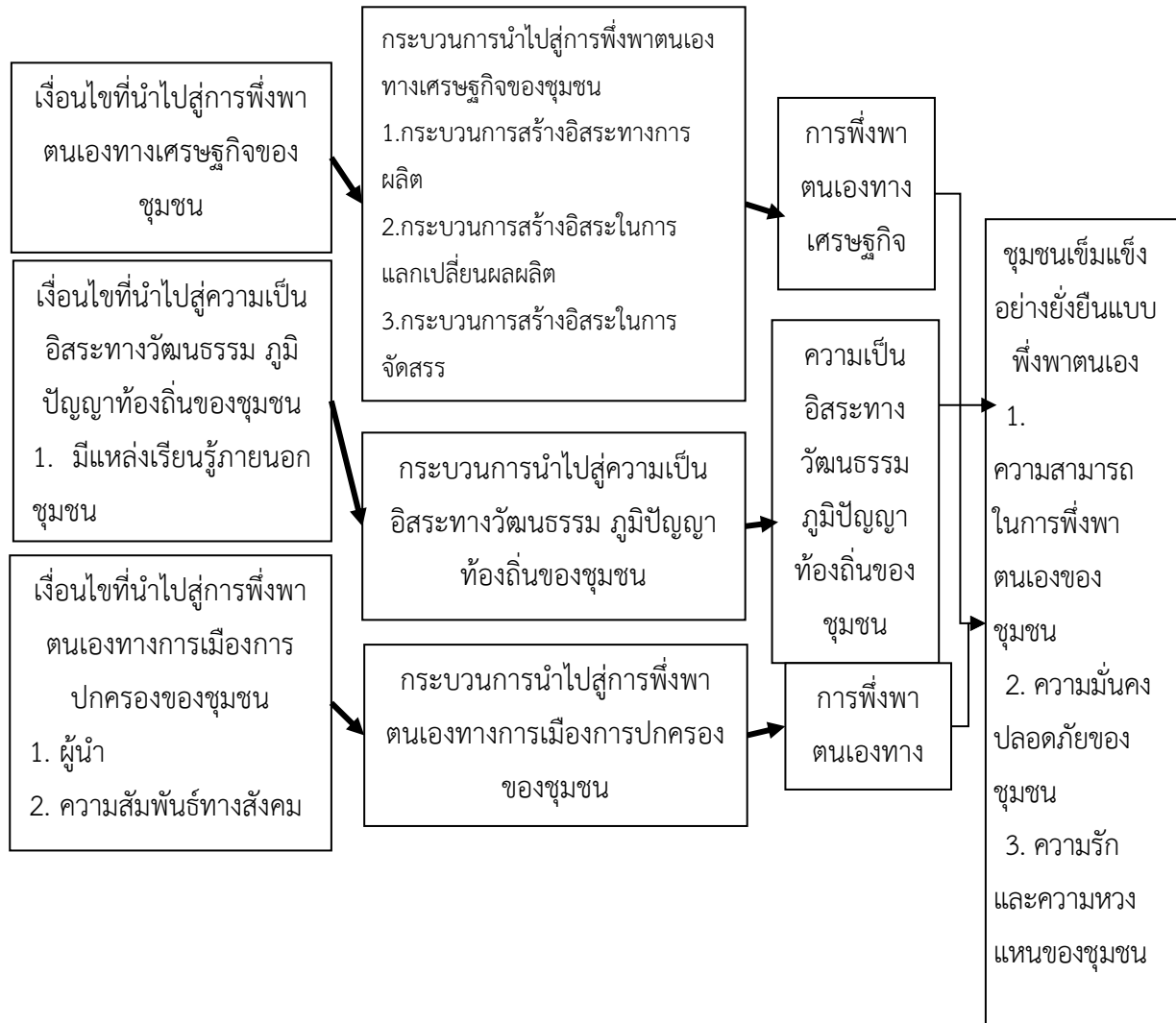
2. ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมและสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟู อนุรักษ์และจัดการทรัพยากร ธรรมชาติชุมชน การค้นหาศักยภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดทำแผนความต้องการของชุมชน และการสร้างประชาคมภายในชุมชน และการสร้างเครือข่ายของชุมชน

กล่าวได้ว่า การทำให้ชุมชนเกิดการรวมตัว เกิดกระบวนการเรียนรู้ และเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นเพื่อการพึ่งพากันในชุมชนและการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น สรุปได้ 3 ประเด็น ดังนี้ 1) คน มีผู้นำที่มีความคิดก้าวหน้า ผู้นำที่มีจิตสาธารณะอยากทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนและในการมีส่วนร่วมไม่มีเฉพาะผู้นำอย่างเป็นทางการเท่านั้น 2) ความรู้ ต้องมีผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้อยู่หลายด้าน สามารถนำเอาศักยภาพ และภูมิความรู้จากบุคคลเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ก็จะบังเกิดผลของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนได้เป็นอย่างดี 3) ทรัพยากร ในแต่ละชุมชนมีทรัพยากรต่างๆ อยู่ อย่างน้อยก็เป็นทรัพยากรที่ทำให้ชุมชนนั้นๆ ดำรงอยู่ และมีวิถีชีวิตเพื่อความอยู่รอดของตนได้ จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมบทบาทของคนในชุมชนให้เรียนรู้การพึ่งตนเอง และการสร้างพลังชุมชนให้เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติในทุกระดับนำไปสู่การบูรณาการ และการสร้างความสมดุลของการพัฒนาระดับบุคคลเชื่อมโยงถึงการมีครอบครัวที่อบอุ่น โดยนำความรู้และทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ในการสร้างกลุ่มให้มีพลังเพื่อนำไปสู่การพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และประเทศชาติมั่นคง ทั้งนี้การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจะให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยในการดำเนินงานโดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางให้ประชาชนมีสิทธิ อิสรภาพ เสรีภาพ และความเสมอภาคในการดำรงชีวิต เพราะการทำให้ประชาชนเข้มแข็ง และช่วยตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐมากนัก เป็นการสนับสนุนให้ประชาชนเป็นตัวของตัวเอง และสามารถปกครองตัวเองได้ มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเท่าเทียมกัน และได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเท่าเทียมกัน

สรุป

ปัจจุบันความเข้มแข็งของชุมชนได้ถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็น "ทางเลือก" ที่สำคัญของการพัฒนาครอบครัวเกษตรกรซึ่งได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 คือ ชุมชนชนบทส่วนใหญ่ของประเทศกำลังอยู่ในภาวะอ่อนแอคนในชนบทจำนวนมากไม่ได้เป็นเจ้าของทรัพยากรในการผลิต ขาดอำนาจต่อรองในการขายสินค้าที่ผลิตได้ บางคนมีหนี้สินมากเกินกว่าความสามารถที่

จะชดใช้ได้ และการที่ประชาชนจำนวนมากฝากความหวังไว้กับโชคชะตา หวยเถื่อน การดื่มเหล้า และเสพยาเสพติด เป็นต้น จึงจำเป็นต้องสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และพึ่งพิงกันได้ การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้นมีองค์ประกอบหลายอย่าง ได้แก่ การที่บุคคลหลากหลายรวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์การชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีเป้าหมายร่วมกัน ยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยผลประโยชน์สาธารณะของสมาชิก มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเองและเอื้ออาทรต่อท้องถิ่น รักชุมชน มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพมีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเป็นแนวราบ มีการติดต่อสื่อสาร จัดกิจกรรมสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการบริหารงานที่หลากหลาย และมีผู้นำที่เข้มแข็ง ดังนั้น การจะพัฒนาศักยภาพชุมชนใดให้มีความเข้มแข็ง และยืนหยัดอยู่ด้วยการพึ่งตนเองได้ ย่อมต้องมองถึงศักยภาพในด้านต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ก็จะช่วยให้ชุมชนเหล่านั้นมีจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนที่ไม่ใช่เริ่มตั้งแต่ศูนย์ คือ ไม่มีอะไรเลย มาสู่กระบวนการเรียนรู้ และกิจกรรมการเรียนรู้ที่จะนำชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งได้อย่างยั่งยืนความเข้มแข็งของชุมชน จะมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์กรประชาชนที่มีความเข้มแข็งซึ่งการมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ต้องเตรียมคนและชุมชนด้วยการเสริมสร้างเพื่อเป็นฐานรองรับการแก้ปัญหาและการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันทุกด้าน โดยมีหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และภาคีการพัฒนาทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ผนึกกำลังดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยตนเอง โดยการกระตุ้น และสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม สร้างสถานการณ์ให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และมีการเรียนรู้ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนผู้เขียนข้อสรุปกระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนแบบพึ่งพาตนเองได้ดังภาพ

แผนภาพ 1 กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนแบบพึ่งพาตนเอง

เอกสารอ้างอิง

- โกวิท พวงงาม. (2562). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: ธรรมสาร.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2542). *ชุมชนโลกาภิวัตน์ที่แห่งใหม่ : กระบวนทัศน์ และการจัดการพัฒนาตามแนวทฤษฎีใหม่*. กรุงเทพมหานคร: ศรีสยามพริ้นแพนด์แพคท์.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2543). *การบริหารการพัฒนาชนบทเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพมหานคร : 21 เซ็นจูรี.
- ณัฐนรี ศรีทอง. (2552). *การเพิ่มศักยภาพภาวะความเป็นผู้นำในงานพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์
- นำชัย ทนผล. (ม.ป.พ.). *พัฒนาชุมชน หลักการและยุทธวิธี*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- ประเวศ วะสี. (2541). *เศรษฐกิจชุมชน ทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่). (2548). *นวัตกรรมการเรียนรู้ : คน ชุมชน และการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: พิสิษฐ์ไทยออฟเซต.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. (2531). *หลักการพัฒนาชุมชน : การพัฒนาชุมชนประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2536). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- Sanders, I.T. (1958). *The Community: An Introduction to a Social System*. New York : The Ronald Press.